

Володимир ЯВОРІВСЬКИЙ

МАРІЯ З ПОЛИНОМ
НАПРИКІНЦІ
СТОЛІТТЯ

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2016

ТРЕТІЙ ЯНГОЛ НАД УКРАЇНОЮ

*передмова до видання, присвяченого
30-річчю Чорнобильської катастрофи*

1

Тридцять років тому один із чотирьох примітивних реакторів РБМК-1000 Чорнобильської атомної електростанції, авантюрно збудованої поблизу двомільйонного мегаполісу Києва, посеред квітневої ночі розірвав свою гамівну сорочку. Лише поодинокі жителі міста Прип'яті та окільних сіл почули глухий вибух і помітили блідо-фосфоричне світіння над станцією. Але й вони в ту мить не здогадувалися, що живуть вже в іншій епосі, в часі після найбільшої і найнебезпечнішої техногенної, ядерної катастрофи у світі.

Через п'ять років з моєї ініціативи буде створена перша в Українському парламенті Тимчасова депутатська слідча комісія із розслідування причин і наслідків Чорнобильської катастрофи. В ній, крім депутатів, працюватимуть експерти багатьох науково-практичних напрямків, серед яких хочу виділити Миколу Карпана, який до трагедії був заступником головного інженера з науки та ядерної безпеки ЧАЕС, а в Чорнобильському комітеті Верховної Ради очолював секретаріат. Саме він надавав нам повну і чесну інформацію про замовчувані факти і обставини трагедії. І тоді ми оприлюднимо, що вибухів під час проведення ризикованого експерименту з реактором було два: перший подвійний — внизу, а другий — верхній, що розірвав бокову стіну і зірвав кришку самого реактора. Та до висновків ми ще повернемося в моїй післямові до роману.

Нас ще кілька днів із Кремля годуватимуть цинічною брехнею, що жодної загрози життю і здоров'ю українців (і білорусів) немає. До Чорнобиля приїздив тодішній всесоюзний прем'єр Рижков і на всю країну проголосив: «Да ми ету зону зубними щьотками одтраім за пару недель». Місцева партійна челядь, як папуги, повторювали сказане у Москві.

Із запізненням евакуйована Прип'ять і навколишні села.

Жіночі черги на аборти.

Переповнені потяги, електрички, автобуси з Києва на всі сторони (батьки часто вкидали своїх дітей із бірками на шиї, з вказівкою, на якій станції висадити).

Зловісні перешіптування фізиків.

У трудових колективах «брали на чорний облік» усіх відсутніх на робочому місці.

Київ потопає у страхіві, у лихих передчуттях евакуації (куди, як, що з собою брати?).

Озивалися навіть призабуті друзі з інших міст та республік, пропонуючи притулок...

Була моторозна першотравнева демонстрація на Хрещатику, куди вивели школярів (весь день була на вулиці і моя доня-першокласниця). Саме того дня вітер із Скандинавії розвернув на Київ чорнобильську радіоактивну хмару. Про це, як згодом з'ясувала Слідча парламентська комісія, знали найвищі київські компартійні погоничі, але вивели киян на травневий парад.

Мені вдалося «підкинути» у машину своєму товаришеві, що вивозив сім'ю у Карпати, маленьку Лесю, і тоді я остаточно вирішив: мушу все побачити на власні очі, їду в зону своєю «Волгою», щоб нікому там не морочити голову із транспортом. Зайшов до тодішнього голови Спілки письменників Павла Загребельного, щоб поставити його до відома. Він на якусь мить отетерів:

— Тут стоїть черга тих, хто вимагає зберегти, вивезти з Києва його талант із сім'єю, а цей рветься у пекло. Вирішив — їдь!

Він дав вказівку оформити мені відрядження до Чорнобиля. Наступного дня я вже був у Іванкові, Чорнобилі та біля зруйнованого реактора.

З досвітку до ночі гасав покинутими селами, де ще неслися кури, доварювалася бульба для свиней, тліло вугілля в надвірних печах, нітилися домашні собаки, гули бджоли на кетягах бузку, що шаленів тієї ранньої весни на кожному куці. Все це було вже іреальним, життям іншої планети, іншої цивілізації. Ворог був безликим, нематеріальним, невидимим. Я пам'ятав про це кожної хвилини, бо встиг у Києві наслухатись «ядерних академіків». Знав про небезпеку, загрози здоров'ю, але адаптуватися до цієї нової, небезпечної, але невидимої реальності все одно було важко. Бо був бузок, зацвітали сади, сахтіла несамовито весна на Північному українському Поліссі та в Україні. Тільки вселенська тривога у містах і селах, людський тлум у Чорнобилі, в Іванкові та Поліському, на трасі Чорнобиль—Київ нагадували про ще незбагненну біду мільйонів людей, накритих радіоактивним пилом.

Я ночував із солдатиками на двоярусних ліжках у наметах та з курсантами у підземних бункерах станції, де сушилися їхні радіоактивні онучі та одяг (вони лопатами, захищаючись лише протигазами і свинцевими фартухами, згортали із зруйнованого даху радіоактивні уламки, що в тисячі разів перевищували норму штатного опромінення). Я бу-

МАРІЯ З ПОЛИНОМ НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ

Коріння. Дебеле, жилаве коріння на піщаній сільській дорозі. Наче йому тісно там, під землею, і воно важко випручується на поверхню.

Посічене гусеницями тракторів, колесами возів і вантажівок, кимось зозла порубане сокирами і лопатами, але — живе. Пошрамоване, покручене, на свіжих ранах виступають бурульки живиці. Дорога наче вимощена корінням, тут можна проїхати в найбільшу негоду.

Обіч дорога старий сільський цвинтар. Дерев'яна, проламана в багатьох місцях огорожа, зварені з труб, збиті з соснових брусів хрести, обставлені воринням і дротяною арматурою могилки, вицвілі, пожовклі від дощів і сонця фотокартки, дешевенькі пам'ятники. А поміж ними живі, наче викарбувані з бронзи, сосни, коріння яких обплело пригаслі, приземкуваті горбики могил. Тиша, самотність, запустіння, які весною вражають майже кинджально.

Між могилками пасеться ряба корова з високими і гострими рогами. Як два списи, націлені в небо. Скубе молоді кущики чорнобилю, що вже зазеленів обіч дороги, а тут, на цвинтарі, найдужче. Пасеться, шумко дихає в землю.

До стовбура старої, грубезної сосни прибито дошку, яка попоїздила в бортах машини, бо на ній і досі проглядає частина державного номера вантажівки — 86-КХЕ. Хтось недбало обцюкав її на кінці сокирою, загострив, від руки написав червоною фарбою: «с. Городища». Ледащо, мабуть, і гадки не мало, що цей саморобний вказівник скидається на безглуздий хрест із живої сосни і мертвої сірої дошки.

Корова жадібно скубе чорнобиль і знову й знову поглядає перед себе. Що там її зацікавило?

Важко, надсадне дихають два дядьки-гробокочачі. Вилітає мокрий пісок із ями, чистий, із золотавим виблиском. Похитуються шапки

грабарів, наче вони виринають з-під землі й знову ховаються в неї. Скрегіт лопат, важке дихання, фонтани піску.

Над ямою в куфайці, в кирзових чоботях стоїть простоволосий хлопець. Федір. Найменший син небіжчика Івана Мировича. Найменший і — глухонімий. З народження. В селі це нікого не дивує. Тут, у Городищах, він і жив при татові й мамі, а оце другий день — лише при мамі, бо тато Іван позавчора помер. Грабарі знають про вроджений ґандж Федора, тому не церемоняться при ньому, все говорять уголос:

— Стоїть як гріх над душею, німак!

— І пляшки, видать, не взяв, глухар, щоб закропитися по каторжній роботі...

— Покійний сп'яну його зачав. З дурної голови...

— Думав, що то не його Марія, а Настя-полюбовниця. Коли вилупився глухонімий Хведьо, коли второпали, що воно і глухе, і німе, — вже було пізно. Куди його подінеш, як воно все бачить і розуміє?

Федір очима допомагає грабарям, його погляд веде кожен кидок піску, кожен рух чоловіків у ямі. Здається, якби не сільський звичай (у Городищах родичам споконвіку забороняється копати яму, нести труну), Федір не стерпів би цих ледацюг, сам скочив би у яму і викопав її миттю. Не можна. Яма для тата. Треба перетерпіти п'яндилюг, яких насилу вмовив на це діло (вмовляв на митах — не могли второпати, про що йдеться, а показав півлітру — одразу закивали головами). Щоб не стояти зараз без роботи, Федір відгрібає руками пісок, аби не осипався назад, у яму.

Грабарі зозла рубають коріння, яке трапляється їм під заступ. Січуть і викидають наверх. Федір збирає його, обмацує довгими чутливими пальцями і складає на купку.

— Ну й викрутив рак дядька Івана. Як тріску! Тітці Марії не голосити, а... легенько зігхати. Намучилася стара. Рік сушило Івана.

— Пожив, і годі! Вступися місцем іншим. А пожив дай Боже! Горілки з цистерну випив...

— І все дурно. То головував у колгоспі по війні, то бригадою командував. Лиш переступи поріг у Городищах — пляшка сама на стіл скаче. В найскупішого з-під землі вилізе і — на стіл, бо голова сидить.

— А вдів скільки перетоптав. Чоловіки на війні вилягли, а йому, Мировичу, воля. Ніхто й пикку не розквасить. Гуляй, скільки сили стачить. Ото житуха була. Не те що нам дісталось — самі баби та клячі

в Городищах. Дожилися! Місто всіх путніх молодниць за подолок і до себе, щоб атомники могли вволю поласувати, поки «півник кукурікає», бо кажуть, що у них у кожного, хто доглядає реактор, швидко кров рідшає... А нам товчися ото зі своєю, наче ми тільки вдвох на планеті, як Адам з Євою. Годі! Вже яма по очі!

— А й справді, вистачить, бо джерело вдарить зараз! Старий не встане! Рак — не чума, вистачить глибини... за такі гроші...

Федір кожному з них подає руку і, важко натужачись, аж червоніючи, витягає копачів із ями. Жде, поки вони віддихаються й витрусять пісок із шапок, з кишень, з-під сорочок, з халяв чобіт. Лице Федора напружене, наче весь час хоче щось розчутити, зрозуміти, щось сказати іншим, але не може. Якби не куфайка і кирзові чоботи, якби його перевдягнути в костюм з краваткою, ніхто б не вгадав у ньому селяка — різноробочого колгоспної бригади.

Шматок поля, затиснутого з усіх сторін лісом. Суцільний пісок, по якому абияк розкидано гній. Посеред поля трактор з причепом «Беларусь». Задроцьканий, з вибитими боковими шибками в кабіні, замість них фанера.

Розвантажує причеп із гноєм чоловік років сорока, худорлявий, непоказний, у новому костюмі, в чистій курточці з чорного блискучого матеріалу, в білій сорочці зі строкатою краваткою, в модельних черевиках. Де тепер побачиш такого вантажника гною? Замок його курточки розстебнутий. Квапиться, втирає спітніле чоло. По-правляє краватку, що весь час вивалюється з-поміж лацканів піджака.

Тракторист сидить у кабіні трактора, демонстративно зневажає «вантажника», курить і розгадає кросворд у замацьканому журналі. Недбало крізь вибите позаду кабіни скло кидає:

— Я не для гною одягнутий. — Поглядає на свої грубі гумаки. Забабляні до верху халяв. — Тракторист я, а не жук-гноювик. Заїло, зараза, підйомник, не перевертається причеп. Бери більше, кидай далі, атомник... якщо не зміг на своїй атомній машину виписати на татів похорон.

— Не до того мені було. Спішив. Думав, ще застану тата, поговорю з ним, попрощаюся. Сусід гнав мотоцикла, щоб встигнути... Не застав. Відмучився...

— Скільки ти заробляєш на тому чортові, Миколо-угоднику?

— Вистачає...

— А я на «Жигуля» натоптую. На темно-синього, як вороняче крило. В тебе Людка торгашка. У них грошей як гною. Що, не дає? Скажи: однаково конфіскують! Тепера часи суворі, прокурорські. Переведіть грошву на маму, помре — матимеш спадщину, під яку комар носа не підточить. Тільки при житті заповіт на себе зроби, при житті мами, бо потім всіяко може бути...

— Не суши собі голови, Архипе, моїми статками. У тебе не пози-чаю. А моя мама — хай живе довго.

— Якийсь ти, Миколо, недо... недотягнутий до стандарту. Був і залишаєшся недо... тягнутим до нормального городищенця. Скидай гній та поїдемо до річки, помиєш причепа, бо мені треба свиней дома нагодувати, бичка. На осінь півтори тисячі наросте. Можна брати темно-синього, як вороняче крило, «Жигуля». Чисті й чесні, як сльо-за, гроші, Миколо...

До показної в райцентрі будівлі, де розмістився райком, підкотила чорна, лискуча, як черевик співака на сцені, «Волга» нової, тридцять першої, моделі. Номери її аж работять нуликами.

З неї неквапливо, втомлено висовується чоловік. Начеб по частинах вилізає: спершу ноги, потім голова в чорному, а-ля Фідель, береті. Нарешті вибирається весь, випростується. Височезний чоловік у чорному австрійському макінтоші. Худий, незграбний, зріст — за два метри. Вік, коли звичне звертання «молодий чоловіче!» сприймається як іронія і викликає короткий удар печалі. П'ятдесят п'ять, але на вигляд більше. Коли розмовляє з людиною, змушений постійно нахилитися, щоб розчути співрозмовника там, унизу. Це згинання й випростування стало його звичкою. Складаний ніжик, Іван-побиван.

Та не перед кожним він завчено нагинається, не перед кожним. Це не автоматизм, а контрольована звичка.

Його ім'я та обличчя багатьом відоме з газет і з телевізійного екрана. Олександр Іванович Минович — найстарший син у родині покійника — відома людина.

Олександр Іванович опрацював проект дешевого, простого, за його власним висловом, безпечного, як самогонний апарат, реактора-мільйонника, який уже понад десятиліття спокійненько (ну, не без невеликих технологічних вибриків) ганяє турбіни на багатьох атомних держави, продукуючи найдешевшу в світі електроенергію.